

І. М. Дрига

КОНФЕСІЙНА ТЕРМІНОЛОГІЯ В КАРАМАНЛІЙСЬКИХ ТЕКСТАХ

Місцями мешкання тюркофонів-караманлійців, культурною спадщиною котрих були грекописемні тексти турецькою мовою, була не лише внутрішня Анатолія, а й Стамбул, Північне та Південне Причорномор'я включно з Кримом, узбережжя Середземного та Егейського морів, а також Сирія, Кіпр і Балканський півострів [Eckmann 1988, 89]. Як можна побачити з усього масиву караманлійської літератури та караманлійських настінних написів, у Туреччині найбільш щільно караманлійське населення розміщувалося по містах Стамбул, Кютаг'я, Анталія, Бурдур, Різе, Кайсері, Нігде, Ереглі, Сіліфке, Конья, Анкара, Невшехір, Токат, Спарта, Ескішехір тощо [Yordanoğlu 1973; Anzerlioğlu 2003].

Розгляд усього масиву караманлійської літератури свідчить, що за характером тексти являли собою здебільшого переклади та компіляції з грецьких оригіналів [Eski Harfli Türkçe... 2001]. Дослідники відзначають, що абсолютна більшість караманлійських текстів мали релігійний характер, тоді як світських книг практично не було [Miller, 1974, 20–25; Balta 1990]. Насправді, практично всі з рукописних караманлійських книжок, писаних між XV та XVIII століттями, та друківаних після 1718 року видань, так само як і в інших культурних традиціях, мають релігійний зміст, і лише набагато пізніше з'являються світські твори [Cümle seneni'n... 1756; İpadetname 1905; Αναστασιου Δαμιανιδου 1912; Αποστολος... тощо]. Метою численних перекладачів та компіляторів було дати православним, що не володіли грецькою мовою, доступ до катехизи, молитовників, книг псалмів, житій святих та мучеників, а також путівників по святих місцях та монастирях. Від 1718 р. (першого повноцінного опублікованого двомовного тексту *Gülizar-ı İman-ı Mesihî*) і до 1930-х рр. караманлійцями було опубліковано тисячі турецькомовних конфесійних текстів грецьким письмом, насамперед переклади з грецької або гебрійської мов, а також численні світські твори, художню літературу, підручники, журнали та газети [Balta 1987a, 1990–1991]. Окрім друкованої, існувала також численна рукописна караманлійська продукція, рівень збереженості та дослідженості котрої на сьогодні є набагато нижчим [Berkol 1986, 139; Гаркавець 1999, 18–20].

Насамперед розглянемо найбільш розповсюджені жанри конфесійної караманлійської літератури. По-перше, це *Gennadios Itikatnamesi (Ekthesis tes pisteos ton orthodoxon christianon, інакше Homologia tou Gennadiou)* – “Виклад віри” патріарха Геннадіоса Сколаріуса, створений ним за наказом Фатіха Мегмеда та перекладений турецькою кадієм Агмедом Карафер'елі в 1584 р., що по праву вважається найстарішим караманлійським відомим текстом¹. Опісля взяття Константинополя турками Мегмед Фатіх, бажаючи реорганізації своїх нових християнських підданих, надав Геннадіосові титул *етнарха*² та наділив його духовними і політичними повноваженнями, а навесні 1454 р. висвятив у сан митрополита Понтійської Гераклеї. Займаючи єпископську катедру, Геннадіос уклав, вочевидь для користання султаном, “Змалювання” християнської віри, вперше надруковане А. Брассіканусом латиною та грецькою мовою у Відні в 1530 р.³ “Сповідь”, або “Виклад віри”, складається із 20 розділів, з яких перші 12 є

автентичними. Її вважають першою з символічних книг православної церкви. Відоме ще перелицьовання “Сповіді” у формі діалогу (*dialexis*, *διάλεξις*, або *Confessio prior*, або *De Via salutis humanæ (Peri tes hodou tes soterias anthropon)*), в котрому Мегмед ставить питання (“Що то є Бог?”, “Чому його називають *Theos*?”, “Скільки існує богів?” тощо), а Геннадіос відповідає, очевидно в квазіплатонічному руслі (Бога неможливо пояснити тощо). У тексті автор свідомо уникає терміна *Prosopa* – “Трійця”, говорячи про *idiomata* – “іпостасі” [Дрига 2010, 235–237]. Текст вказує на його знання не лише тогочасної західної філософії, а й розбіжностей з іудеями та мусульманами у визначенні суті ісихазму⁴. Значимо, що текст назвати цілком караманлійським не можна, адже він не є літературною продукцією караманлійських турків, не адресований їм і не обслуговує їхні духовні потреби. Зміст, стильові особливості, довжина, авторство, місце та спосіб публікації праці також роблять її аномалією в межах жанру, і єдина подібність, що наближає текст до караманлідіки – характер її шрифту. Незважаючи на це, з огляду на мовні риси пам’ятки ми беремо її до уваги як істотний доказ караманлійської турецької мови раннього періоду розвитку, тому що її риси свідчать, як розвивалась мова і наскільки вона була відмінною від мови писемних пам’яток класичної караманлійської літератури після 1718 року.

Першим же надрукованим твором караманлідікою є збірка релігійно-побутових правил – *ільміхаль* – 1718 року з Амстердама (*Gülizar-ı İman-ı Mesîhi, ГХЮУАЗАР ІМАНИ МЕСІХІ*, “Квітник Христової віри”). Відомі також пізніші, стамбульські, перевидання тексту: 1803 р. патріаршої друкарні на 192 с., котре використовував Х. Кар’я [Каһуа 2012, 43–44], та 1883 р. Визначальними рисами книги є її посторінкова двомовність та грецько-караманлійський словничок наприкінці тексту, що дозволяє простежити повну відповідність конфесійної термінології і править основним матеріалом цього дослідження [Ильминский 1880].

Yeñi Hazne (NEOS ΘΗΣΑΥΡΟΣ ΑΓΓΛΙΑΝ ΚΙΤΑΠ ΓΙΑΝΕ ΓΕΓΓΙ ΧΑΖΝΕ, “Новий скарб”) – видання 1756, 1795 та 1804 рр. віденської друкарні Міхаїла Гіки на 396 с. [Каһуа 2008]. Текст перекладено караманлійською з грецького оригіналу ієромонахом Серафимом Анталійським⁵. Митрополит Ангори Серафим від 1753 року надрукував велику кількість книг у західноєвропейських друкарнях, насамперед у Відні, Лейпцигу, Венеції.

Psaltirion (ΔΑΒΙΔ ΠΕΓΑΜΠΕΡΗΝ ΒΕ ΠΑΤΗΣΣΑΧΗΝ ΚΑΙΤΕΣΣΗ ΚΑΘΙΣΜΑ ΠΡΩΤΟΝ, “Псалтир”) – численні західноєвропейські видання, починаючи від віденських 1767, 1782, 1810 рр., усі в перекладі того ж Серафима Пісідійського. Відзначимо караманлійську активність у перекладі Біблії, зокрема перероблене видання перекладу “Псалтиріона” Серафима за сприяння Британського біблійного товариства, протестантську версію й переклад Нового Заповіту було надруковано у Стамбулі у двох томах видавництвом “Де Кастро Пресс”, найбільш активним у цій царині. Крім того, Псалми, Старий Заповіт у трьох томах є теж протестантськими (каталожні номери за Салавіллем – Д’Аледжіо – № 1836 С, 1837 С, 1838 А [Salaville, Dalleggio 1958]). До 1850 р. Е. Місаелідіс здійснював у своїй друкарні в Ізмірі караманлійський переклад та друк також таких творів релігійної літератури, як Старий та Новий Заповіт, життя святих, Псалтир [Balta 1987]. За словами О. М. Гаркавця, із зазначених видань Псалтиря та Євангелій з Діяннями Апостолів, Посланнями й Одкровенням друку Венеції та Стамбула грецькою й вірменською абетками шотландська місія зробила західнокипчацькі версії, що їх на початку XIX ст. та до 1920-х років друкувала арабською абеткою на Кавказі, в Астрахані й Оренбурзі.

У другій половині XIX ст. виникає і караманлійська конфесійна полемічна література. Перший твір такого роду переклав у 1857 р. в Стамбулі Іоан Георгіадес з Ендірліку під назвою *İspat-ı Mesîhiyye (İspatı Mesîhiyye)* – “Доказ віри православної” – 1857 р. знов-таки стамбульського та другого, 1858 р., видання друкарні А. Паповича на 206 с. [İspat-ı Mesîhiyye 1857]. Автором оригіналу був такий собі Неофіт, єврей з походження,

вихрест у православ'я, який набув такої рвйності за нову віру, що створив цілу полемічну книгу проти юдаїзму. За даними з обкладинки, твір спершу був написаний ним волоською мовою у Волощині, 1834 р. перекладений грецькою, з якої уже й було здійснено караманлійський переклад [Каһуа 2003].

Angeliaforoz (ΑΓΓΕΛΙΑΦΘΟΣΟΣ, ΤΖΟΖΟΥΚΛΑΡ ΙΤΖΟΥΝ, Matbaa-yı Aramian, 48 с., Стамбул) – щомісячний ілюстрований самвидавний журнал “Янгол-провозвісник” для дітей, що його видавало в 1872–1895 рр. для християн Анатолії Американське місіонерське товариство водночас у чотирьох варіантах – турецькою вірменськими літерами, турецькою грецькими літерами, вірменською та болгарською мовами; кожне число складалося приблизно з чотирьох сторінок, розбитих на три колонки. Видання мало здебільшого дидактичний характер, ставлячи за мету конфесійне виховання підростаючого покоління, проте містило також і загальноосвітню та культурну інформацію. Хайрулла Каһ'я досліджував конфесійну термінологію в основному за статтями кореспондента журналу Е. Пліса [Каһуа 2012; Eckmann 1959].

Фонетичні та морфологічні особливості конфесійної термінології караманлійського тексту. Конфесійні терміни, переважно арабо-перського походження, практично не зазнали фонетичних змін, за винятком непередачі на письмі довгот мови оригіналу (gesul, tefsir, iman, veli, sehennem, cennet, Hak, helal тощо). Фонетичний перехід /i-/e/ в допоміжному дієслові etmek / itmek не є усталеним, напр. zikretmek, iman itmek, secde itmek, küfritmek тощо [див. дет.: Kılıçarslan, Каһуа 2009]. У поодиноких випадках спостерігаються вокальні зміни, напр. здебільшого не відображуваний у загальному масиві караманлійських текстів перехід /u-/ü/: hürî ← hürî, mücizat ← mu'cizât [Eckmann 1950, 29–30]; /u-/o/: doa ← du'a тощо; випадіння голосного середнього складу, напр. ahret ← āhiret; поява протетичного голосного, напр. şeyitan ← şeytân, zikir ← zîkr; прогресивна асиміляція голосних, напр. /a-/e/ – /a-/a/: Adam ← Âdem; /a-/i/ – /e-/e/: cehem ← sahîm; регресивна асиміляція голосних, напр. /i-/a-/a-/a/: şeraat ← şerî'at; прогресивна дисиміляція голосних, напр. /e-/e-/e-/a/: secda ← secde; /a-/a-/a-/e/: Hak Taale ← Hak Ta'âlâ; регресивна дисиміляція голосних, напр. /a-/a-/e-/a/: Rebani ← Rabbânî, vehdaniyet ← vahdâniyet. Втім, такі зміни притаманні розмовній нормі анатолійської турецької [Eckmann 1950, 179].

В окремих випадках спостерігаються також зміни в консонантизмі: дуже рідко передається на письмі відмінність /t-/d/, проте при зіставленні кількох текстів помітна, напр., oğuç dutmak ← oğuç tutmak, şeydan ← şeytan тощо; /s-/z/: mesheb ← mezheb, sigr ← zigr тощо; /v-/f/: tevsir ← tefsir та ін. Трапляється також оглушення кінцевого приголосного, дзвінкого в мові оригіналу, у відповідності до фонології турецької мови, напр. /b-/p/: mezhep ← mezheb, vacip ← vâcib. Передача арабських айн та хемзе на письмі здійснюється таким чином: айн – ø, напр. ibadet ← 'ibâdet, doa, şariat, vaz ← va'z та ін.; айн – /h/, ihtikat ← i'tikâd; айн – /v/: dovaci ← du'âci; айн – /y/: iyitakatlu ← i'tikâdlu; хемзе – /ø/: doa ← du'â', evlia ← evliyâ', melaike ← melâ'ik. Прогресивна приголосна дисиміляція, напр. sehindem ← sehennem. Випадіння приголосного, зокрема /y/, напр. niaz ← niyâz, şeytan ← şeytân, ruhaniet ← ruhaniyet. Подвійні приголосні мови оригіналу наражаються на елізію та спрощуються до одиничних, напр. sehennem ← sehennem, cennet ← cennet, kefareet ← keffâret, Rab ← Rabb, Rebani ← Rabbânî; тоді як трапляється й подовження, напр. Hak Taalle ← Hak Ta'âlâ [Ağca 2010].

Морфологічні особливості: порушення закону губної гармонії голосних у словотвірному прикметниковому афіксі -lî / -lû, напр., iyitakatlu ← itikatlı; поява епентетичного /l/: Rabbil ← Rab; відсутні в турецькій міжмовні дублети на кшталт doa sena – молитва, hürî melek – янгол [дет. див.: Ağca 1999].

Розглянемо дібрані приклади конфесійної термінології караманлійського тексту з предметною увагою до семантики, точніше, семантичного зсуву та контексту, в котрому відбувалося слововживання, враховуючи той факт, що категоріально-семантична

розрядність словозначення визначає контекстуальні засоби його семантичної детермінації.

Матеріал дозволив нам диференціювати сполучуваність термінів та вияви семантичної своєрідності або конотативних особливостей словозначень залежно від контексту. При цьому підкреслимо, що в ролі дібраної конфесійної лексики свідомо обиралися терміни ісламського походження, вжиті на позначення православних онтологічних понять, об'єднані по словотвірних гніздах. Семантизацію термінів проведено, спираючись на "Türkçe Sözlük", у 2 т., видання Türk Dil Kurumu Yayınları (www.tdk.gov.tr), та Osmanlıca Lügat ver.1.5 (www.turkmusikisi.com).

Амін – Amin: Keremiyilen, 'Amin – багаторазово, амін. ...Ebedil epeyi leveline tekli, 'amin. – Довіку і до вельми (високого) рівня... Babanın ve oğlunun ve aziz uruhun (ruhun) ve eretietlerten (ebedietlerden) amin. – І Отця, і Сина, і Святого Духа, і (від) безкінечності, амін.

Благання, мольба – niaz / niyaz: niazımın avazına nazar kıl, ya padişah'ım ve Allah'ım! – Зглянься на зойк нашої мольби, Господе Повелителю мій!

Бог, божественний – Rab / Rabbil / Rabbani / Rebani: Merhametli Rab, onları unutmaz... – Всемилолюбивий Господь Бог їх не забуде... ve muhafetullahle bu Rebanisözları deye... – і промовляючи ці божественні слова.

Богохульство / блюзнірствувати, лихословити – küfr / küfür / küfrıtme: İlla daha ziyade dodakları ile buna küfriderler... – а ще більше богохульствували на нього вустами...

Віра, віруючий / безвір'я – iman / imanlı / imansızlık: Bu çocuğun babasına olan emniyeti, can kurtaran imana güzel bir temsildir... – впевненість цієї дитини у своєму батькові – добрий приклад віри, що рятує душу... Yane çağırarak Hrisoz'a iman itmekdir... – тобто звертатися до Христа – (й) здійснювати віру... Ey az imanlılar!... – Гей, маловірні! Talim-i Mesihî (gr. Didaskalia) ortodoksos mü'min imanımızın ihtiyacı (iktizalı) olan kitapları (kitaleri) burada mevcuttur. – Доктрина християнства (Катехізіс), тут наявні книжки, потрібні віруючим у нашій православній вірі.

Вірування, переконаність – itikat: yani peder, oğul ve mukaddes ruhde olan bir illahiye-ye itikat iderüz... – віруємо в триєдність Отця, і Сина, і Святого Духа... dindar ve iytikatlı ohuyuculara muhtasar ilmi haberdır... – скорочена спеціальна вість релігійним та віруючим читачам...

Всевишній – Hak / Hak Taala / Hak Taale / Taalle Hazretleri: Müümin Hrisianlara Hak Taala'dan lutfui rahmetu selam... – вірним християнам від Всевишнього благодіяння, милосердя та відпущення гріхів; teslim eyle Hak Taale hazretlerine... – віддайся на волю Святого Господа нашого...

Всемогутній – kadir: Amma Allah kadirdir – але Господь всемогутній.

Вчитель – hoca: Gel hoca, talaya gidelim... – ходімо-но, вчителю, на ниву...

Гурія / янгол – huri / hürri / melek: Zahren hürri melek gibi görünüyor... – зовні виглядом райським янгольським...

Диво/а – mucize/t/at: Hem çok mucizeler işlediler... – ще й сотворили численні дива... Hatta mucizetlerini nomosundan anlayım... – і навіть з Імені Його усвідомлюю дива його...

Диявол, диявольський – şeytan / şeydan / şeyitan / şeytani: şeytanın icadıdır... – диявольська вигадка, şeytanie işler etmeelüm... – не робімо диявольських вчинків...

Дозволене – helal, helal etmek – дарувати, прощати: Helal et ya anam! – прости, моя матінко!

Єдність, незрівнянність – vehdaniyet / vahdaniyet: Allah'ın vehdaniyetine ihtikat iderler – щоби увірували у незрівнянність Господа...

Жертва – kurban, вівтар – kurbanhane: sinsilesi Allah'ın kurbanhanesi önünde hizmet itmeye nail oldu... – плем'я ж його удостоїлося служити перед Господнім вівтарем... Aman Rappım etme boile zouloumu beni alda bay(g?)iala bir oyloumü... sana kourban edeyim

souroulerimi – О Господи, не роби такого насилля, візьми мене та пробач (одного) мого сина... Віддам тобі у жертву усі мої стада.

Заборонене – haram: kibirlikleri ve haram yeyicilikleri için istemiyorlar Hristozun imanını kabul itme... – через гординю та вживання недозволеного не бажають прийняти Христової віри.

Закон Божий – şeriat / şeraat: zira Allah hak şeraatçıdır... – адже Господь – єдиний, хто встановлює усі закони... Allah'ın şeriatını okuduğunda geceleri yakmak için bir çırağ... – світильник, щоб світити вечорами, коли читаш закон Божий...

Згадування – zikir / sikr / sikretmek: onun azizliğinin zikrine itiraf olun... – визнайте згадку про його святість... ve lutf ile sikriden kendisine ziyan asla gelmez... – ніколи не буде йому шкоди від доброти й згадування Імені Його... Rabbil, yalnız hemen senin salihliini zikredeceğim... – Господи, казатиму лише про Твою істинність...

Колінопреклоніння – secde / secda eylemek / kılmak: ve cemi yerin padişahları secda kılasak ona... – і всі правителі цього світу преклоняють перед ним коліна... ana şimdi ve daima ve ebetlerin ebetlerine hamd ve izet ve secde gerek – Йому нині, і вічно, й вівіки-віків треба віддавати хвалу і преклоніння й возвеличувати...

Месія – Mesih: Bunun Mesih'ine karşı geldiler... – явилися вони перед Його Месією...

Милостиня – zekat / sekat: Rabbil sekat ve şeriatlık sever – Господь любить милостиню й законопопслух.

Молитва – doa / dua / dua sena / dua etmek / dovacı: sair bir doa dahi deyerek – промовивши ще кількість молитов; ...zira bu isimde bulunanlar Allah'a doa sena edib şükür-lük getirecekler – адже оті, хто під тим іменем, підноситимуть молитви та хвалу Господові; ...Rabbi'de dovacımız Mihail Vasileiadis... – і наш покірний заступник у Бозі Михаїл Василіадіс...

Молитва – ibadet: İbadetimi kabul eyle... – прийми мою молитву; Bu muazzam ibadethane (haşmet)lü padişah sultan (mahmud-u sani) asrinde kayseri kahini faziletlü paisiosun kehanetinde çebeboğlu hacı murat kalfanın resmi ile ve bu köyde ikamet iden cümle müminlerin gani imdadı ile mukaddes teslisin ismine... – Цей величний храм було наново реконструйовано у столітті за його величності падишаха султана... за пророцтвом провидця (з) Кайсері достойного Паїсія за малюнком калфи Хаджи Мурата Челеб(і)оглу та багатою допомогою правовірних, що мешкають у цім селі, в ім'я Святої Трійці...

Невіруючий – kafir: İmdi kafirler bu şekil deil... kafirler Osman'dan üşenür oldılar – тепер же невіруючі не такі... стало невіруючим загаймо до Османа...

Пекло – cahim / cehem / cehindem / cehennem: haçan insannarın canını cehemden çıkardığında yine söyler Yakob... – коли душу людей витягне з пекла, знов скаже Якоб; onları cehenneme götürür... – відправить їх до пекла; Cenet gökde ve cehennem yerde... – рай на небі та пекло на землі; imdi her kim Ortodoksos değil ise cehindeme iner – нині усі, хто не православний, спустяться в пекло...

Піст, помірність – oruç: ...bazılarında oruç dutmak, ve bazlarında dahi başka bahşişler vardır... – у деяких з них є такі дари, як піст, у деяких – інші...

Покутування гріхів – kefare: tenine çok ceza vermek ile günahlarına kefare etmek ister idi... – він прагнув спокутувати усі гріхи свої, вельми мордуючи своє тіло...

Посланець Божий, пророк – resul: nice ki helasetimiz Yinsus kendi resullerine söylediği gibi... – і як казав своїм прококам Спаситель наш Ісус...

Потойбічний світ – ahret / ahiret: arkadaşlarınızın hem bu dünyada hemde ahrette ebeden mutlu olmasına... – (заради) того, щоб ваші приятелі як у цьому світі, так і в потойбічному вівіки були щасливі...

Примірник, число – cüz: dua edib Allah'a güvenerek ruhani cüzler tanıdığın çocukların eline geçişen – помолившись та поклавшись на Господа, духовні числа (журналу. – *І. Д.*) заволодіють душами знайомих дітей...

Приписаний вірою, належний – vacip: Kendi ömürümün Allah'a ibadet vaciptir – належно усім моїм життям віддатися служінню Господу.

Проповідь – vaz /vaaz: her gün vaz iderler idi – і проповідували щодень.

Пророк / пророцтво – peygamber / -lik: Emma siz nazirlerinize şarap içirdinis ve peygamberlerinize peygamberlik etmeyin deyî yasak etdinis... – ось зараз ви напоїли подібних вам вином і заборонили пророкам вашим проповідувати...

Рай – cenet / cennet: Cennet meskanında Mesrur olub daima – в райському просторі звеселившись вічно...

Святий – veli: Adem hayatı veliler hayatı gibidür – життя Адамове – наче життя святих.

Святі угодники, праведники – evliya / evlia: Kule üzerinde bir Evlia Yahod Simeon Stilitis – праведник на Вежі, Яхуд Симеон Стіліт.

Секта, віросповідання – mezheb: Bu adam mezkür genç zata mezheb üzerine türlü çetin sùaller eder idi... – Цей чоловік ставив отому молодикові різні нелегкі запитання про його віросповідання... Ortodoks Hristian mezhebini kabul itmiş olan... – Той, хто прийняв православне християнське віросповідання...

Створяти – halk etmek / yaratmak: коли Господь визволить ним самим створений народ, у ту мить і Яків заспокоїться, і Бель Ізраель зітхне з полегшенням: Allah kendi halk ettiği milleti yasirlikten azat ettikte ol dem Yakov ferahlanacak ve bel İsrail ferah idecek...

Судний день – kıyamet: insanı boş yere söylediği her bir cevap, son kıyametde teftiş olunacaktır... – кожна відповідь, сказана людиною всує, підляже перевірці в останній судний день.

Тлумачення – tevsir / tefsir: ve bu tacübetin tefsiri sahih olduğuna sair çok azizlerden dahi ispatine kadiriz... – і ми також удостоєні від багатьох святих свідчення того, що тлумачення цієї величності є істинним... Üç ravvinosların argı argı tevsirlerine tabi olarak – у відповідності до кожного з тлумачень трьох рабинів...

Чудотворний, чудотворна сила, покровительство – ruhani / ruhaniet: çünkü hiçbir ruhanietçe amelleri yokdur... – адже не мають вони ніяких чудотворних діянь... hiç ruhanice akılları yok... – немає в них ніяких чудотворних умів...

Янгол(и) – melek / melaik/e: Rabbi'nin melaikesi girişecek etraflarına onların... – і всі Господні янголи зберуться навколо них... Melekler beni muhafaza ederler... – охороняють мене янголи-охоронці.

Спробу класифікації православної конфесійної термінології в урумській мові з огляду на її джерело та час походження, а також загальну періодизацію з виділенням трьох основних періодів формування було здійснено І. Юзвяк [Yuzviak 2013, 613], проте основну увагу зосереджено на функціональному аспекті, а також причинах соціального плану, цілком слушно виходячи з міркування, що лексика будь-якої мови, на відміну від інших аспектів мови, безпосередньо обернена до дійсності, а відтак у ній насамперед віддзеркалюються зміни, що мали місце в житті носіїв мови. Такими мовними засобами філософсько-естетичного осмислення дійсності передусім є як нові значення слів, так і нові оцінки того значення, що його містили відомі лексеми. У цьому плані нас цікавили еволюційно підготовані процеси змін у змістовно-смысловому потенціалі, закладеному в самому словнику караманлійської конфесійної літератури, як такі, що значно підсилюють потенціал мови: зміна значень слів, переосмислення, нарощування нової семантики слів та їхня стилістична переоцінка. Як відомо, зазначені процеси стимулюють і внутрішньомовні процеси як у сферах словотвору, слововжитку, так і словозміни. Терміни ісламського походження, вжиті на позначення православних онтологічних понять, є прикладом того, як змінювався комунікативно-прагматичний характер писемної літературної турецької мови, і демонструють психологічне ставлення караманлійських авторів перекладів та оригінальних текстів до мови, їхню тенденцію до лібералізації та розхитування літературно-писемної обов'язковості норми. Вони свідчать

також про те, що православне тюркофонне середовище виявилось достатньо сильним, аби підкорити собі чужорідну терміносистему. Почасти до конфесійного словника включаються слова, що оточують себе новим, “релігійним” контекстом, формуючи навколо себе блоки контекстуальних перифраз. Поодинокі з них навіть набувають “знакових слів доби” для обмеженої конфесії, причому перебудовування значень слова проходить у напрямку більшого абстрагування. Стилiстичну переорієнтацію та сполучуваність конфесійних термінів найбільш повно видно з періодичного матеріалу, що найактивніше відображав нові форми суспільних та мовних змін.

Як відзначав у своїх працях Я. Екмманн [Eckmann 1950a, 27], з точки зору мовних рис караманлійські пам’ятки можна поділити на такі три групи: (1) переклади та переклади арабографічних османотурецьких пам’яток: фонетика та орфографія цих текстів практично не відрізняється від літературної писемної мови тієї доби, діалектні відмінності відсутні; (2) писемні караманлійські пам’ятки, що зазнали більш або менш помітного впливу діалектів та говірок: для них властива відсутність певного орфографічного стандарту, в одному й тому ж тексті або навіть на тій же сторінці можуть траплятися відмінні слововживання; (3) караманлідіка, що зазнала істотного впливу діалектів та говірок. Досліджені нами в цій статті пам’ятки слід віднести, найімовірніше, до першої, найбільш канонічної, групи, хоча й записом арабографічних османотурецьких текстів вони не є. Здається слушним припущення про те, що зв’язок того або іншого караманлійського тексту з писемним стандартом змінюється залежно від стилю пам’ятки і конфесійний стиль є порівняно менш придатним хоч би до яких граматичних інваріацій, проте цілком вільно відображає активні процеси розширень семантичної структури слова.

Відтак глибинні процеси в семантичній структурі лексики православного конфесійного стилю турецької мови продемонстрували на якісному рівні очевидні зрушення в семантиці, деїдеологізацію деяких груп слів та їхнє семантичне пристосування до інших суспільних ситуацій. Вони супроводжувалися в цілому процесами стилістичної нейтралізації (книжна лексика завдяки активізації експресивності в мові послабила книжну забарвленість) та стилістичного перерозподілу (зокрема, з групи нейтральної лексики – в книжну), що подеколи призвело до забування граматичних зв’язків цих слів у новому оточенні. Спотворення ісламської компоненти в семантичній структурі православного конфесійного терміна турецькою мовою призводить до семантичної неоднозначності, котра найбільш талановитими караманлійськими авторами була частково подолана за допомогою так званої дисамбігуації – зняття семантичної непевності. Тому перспективу зазначеного дослідження становитимуть встановлення засобів адекватної передачі запозиченого конфесійного терміна в традиційній лінгвістиці, аналіз надбань інтерлінгвокультурології в галузі взаємодії мови та віронавчальних основ іншомовної культури, а також уточнення процедури дисамбігуації для опису православних реалій.

¹ Дет. див.: Дрига І. М. Автори караманлійських редакцій сакрального тюркомовного тексту // Східний світ. – 2008. – № 4. – С. 73–80.

² Застар. Управитель усього православного (Рум) міллету Османської імперії.

³ Наступні перевидання: Хитреус, Frankfort, 1582; Мартін Крузіус у *Turco-Græcia* (латиною, грецькою, караманлідікою та турецькою латинським шрифтом), Basle, 1584, перевидано у P.G., CLX 333; Ріммель (грецькою та латиною); Міхалеску (грецькою). Ріммель видав вперше перелицювання у формі діалогу (*Die Bekenntnisse und die wichtigsten Glaubenszeugnisse der griech.-orient. Kirche* (Leipzig, 1904), p. 17–21).

⁴ Три томи творів Геннадіоса було опубліковано: М. Jugie, L. Petit, X. A. Siderides, *Oeuvres complètes de Georges (Gennadios) Scholarios*, vol. 1. Paris: Maison de la bonne presse, 1928–1930. – P. 283–294.

⁵ Однієї з перекладених єпископом Серафимом Пісідійським з Анталії книг, 1701 р., присвяченої опису Єрусалима та Палестини, грецькою “Προσκινεταριον”, або турецькою “Кутлуше-ріф”, ми торкалися раніше у: Дрига І. М. Караманлійський текст із Бухареста 1768 р. до історії тюркських мов Причорномор'я // Східний світ. – 2009. – № 4. – С. 118–125.

ЛІТЕРАТУРА

Гаркавець О. М. Уруми Надазов'я. Історія, мова, казки, пісні, загадки, прислів'я, писемні пам'ятки. Алма-Ата, 1999.

Дрига І. М. **Pontika: тюркологічні студії**. Київ, 2010.

Ильминский Н. И. **Предварительное сообщение о турецком переводе изложения веры патриарха Геннадия Схолярія**. Казань, 1880.

Ağca F. **Karamanlı Türkçesinde Şekil Bilgisi** / Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kayseri, 1999.

Ağca F. Grek harfli Karamanlı Türkçesi Metinlerinde – DİR Bildirme Ekinin Farklı bir Fonksiyonu Üzerine // **Tükbilig Türkoloji Araştırmaları Dergisi**. Sayı: 19, 2010.

Anzerlioğlu Y. **Karamanlı Ortodoks Türkler**. İstanbul, 2003.

Balta E. **Karamanlidika. Additions 1584–1900. Bibliographie analytique**. Athènes, 1987.

Balta Evangelia. **Karamanlidika. XXe siècle. Bibliographie Analytique**. Athènes, 1987a.

Balta E. Karamanlıca Kitapların Önsözleri (çev. Herkül Milas) // **Tarih ve Toplum**. 1990, № 74.

Balta Evangelia. Karamanlıdika. Nouvelles Additions et Compléments // **Δελτιο Κεντρου Μικρασιατικων Σπουδων. Χαλκουν Μεταλλων Ακαδημιας Αθηνων**. Τομος ογδοος. Αθηνα, 1990–1991.

Berkol B. 133 Yıl Önce yayımlanan Yunan harfleri ile Türkçe (Karamanlıca) bir ‘Robinson Crusoe’ Çevirisi // **Sosyoloji Konferansları Dergisi**, 1986, № 21. – www.iudergi.com/tr/index.php/iktisatsosyoloji

Cümle seneni'n kiriakilerine tzevap ve' nasaatla'r. Tefsir olunmuş, Rumca yıaban tilinten Türk lisanına, A'tallıah Serafim İ'eromo'nahostan simti i'lk eve'l pasmayıa verilti, pω zıkr olunan kimsenun hartz masrafıyılan, Hristianların Kıfaetlığı, ve Helaslıkları itzun. İmti taxı, Soultıa'n Valıtoulla'h Panagi'a Ky'kkonoun Kıprısta sakın olan, azim ve Patisah Monastırın metat İmtatıgılan sauklıga gke-lip anzıga pean o'luntu, ve pasmagta verilti ziate emek zaxmetılen, ve hartz masrafılan. (Bortoli Antonios Pasmatzitan. 1756. Con licenza de' Superiori, e Privilegio). Venedikte, 1756. Κικκο Μοναστηρι τξεματενντεν`.

Eckmann J. Anadolu Karamanlı ağızlarına ait araştırmalar. I. Phonetika // **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi**. Ankara, 1950; окремо видруковано з № 8. Томи 1–2.

Eckmann J. Yunan harfli Karamanlı imlâsı hakkında // **Türk Dili ve Tarihi hakkında araştırmalar**, I. Ankara, 1950a.

Eckmann J. Die karamanische Literatur // **Philologiae Turcicae Fundamenta**, I. Wiesbaden, 1959; II. Wiesbaden, 1964.

Eckmann J. Karamanlıcada birkaç Gerundium Terkibi (çev. Müjdat Karayerli) // **Türk Kültürü Araştırmaları**. XXVI/2. 1988.

Eski Harfli Türkçe Basma eserler Bibliografyası 1584–1986. CD-Rom. Ankara, 2001.

Grammatiki grekiko – tiurkiki. 1812. Dimitriog Alexandriog En Vienni tis agstrias, ek tis tipografias Ioan. Bart. Tzbeikiou., proin vendotou. 1812 // Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος (SL Sci.Lang. 477.63 c.2 33315 aub Gen.).

İpadetname. Stambulda, 1905. (Patrikhanede) // Κέντρου Μικρασιατικων Σπουδων. № 312.

İspat-ı Mesihîye: Neofitos İeromonahosdan Yoannis Yorgiadis. İstanbul, 1857.

Kahya H. **Grek harfli Osmanlı Türkçesi bir eser: İspat-ı Mesihîye üzerinde dil incelemesi** / Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul, 2003.

Kahya H. Karamanlıca bir eser Yeñi Hazne ve Dil Özellikleri (İmla Özellikleri ve Ses Bilgisi) // **Turkish Studies**. International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic. Vol. 6, Issue 3. 2008.

Kahya H. Karamanlıca Eserlerde İslam inancıyla ilgili terimler // **Türkiyat Mecmuası**. Vol. 22, Issue 2. 2012.

Kılıçarslan M., Kahya H. Karamanlıcada i/e Meselesi // **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**. Vol. 8, Issue 2, 2009.

Miller, Michael Grimm. **The Karamanli-Turkish Texts: the historical changes in their script and phonology** / Bloomington, Indiana University. Diss. 1974.

Salaville S., Dalleggio E. **Karamanlidika. Bibliographie analytique d'ouvrage en langue Turque imprimés en caractères Grecs.** I. 1584–1850. Athènes, 1958.

Vryonis S. **The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century.** Berkeley, 1971.

Yordanoğlu, A. **Karamanlidika (Rumca Harfli Türkçe Metinlere Toplu Bakış).** Yayımlanmamış Yüksek Lisans Mezuniyet Tezi, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 1973.

Yuzviak İ. Urumca Din Terminolojisinin Oluşumu ve İşlevsel Özellikleri // **Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları. 4. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (23–26 Mayıs 2012, Ankara)** / Ed.: Marcel Erdal, Yunus Koç, Mikail Cengiz. Ankara, 2013.

Αναστασιου Δαμιανιδου. Evangeliki Melissa. Tritomos eis... Samsoun, 1912.

Αποστολος, yani aziz apostolosların (resulların) amellerinden ve yazdıkları mektuplardan Pahs iden kitapdan, iorti ve Pazar ve egiami sayirede Orthodoxos Hristianların Ekklisialarında Kiraat olunan fikraların medzmuası. Dersaadetde Galatada, Mahnudie dzaddesinde 19 numaralı mağazada. 1900 senesinde (tipus A. Koromıla). Kitaptız Markopulos ve Hadzioannou Tarafından nesr olındı // Γεννάδειος Βιβλιοθήκη (T183.15 100 Gen.).